

De waarde van onzichtbare arbeid gemeten

DRS. M. BRUIJN-HUNDT*

De economische wetenschap bestudeert de wijze waarop schaarse, alternatief aanwendbare hulpbronnen worden gebruikt ter bevrediging van menselijke behoeften. Arbeid is zo'n schaarse hulpbron; daarom zou elke arbeidsinspanning op de wetenschappelijke belangstelling van economen mogen rekenen. Per traditie is dat echter niet het geval. De officiële economische statistiek probeert slechts die arbeidsprestaties te meten die een inkomen opleveren. Daardoor blijven bij de bepaling van het nationaal inkomen vrijwilligerswerk en werk dat binnen de huishouding wordt verricht, buiten beschouwing. Gezien de culturele verschillen die tussen landen bestaan met betrekking tot onbetaald werk en gezien de samenhang tussen conjunctuur en de omvang van deze arbeidsprestaties, zou het meten van onbetaalde arbeid een belangrijke bijdrage kunnen opleveren aan het verbeteren van de mogelijkheden tot internationale en intertemporele vergelijking van macro-economische gegevens. In dit artikel wordt een poging ondernomen tot het meten van de onbetaalde arbeid in de economie.

Inleiding

Door de toenemende werkloosheid en door de invloed van de vrouwenbeweging komt de discussie over welke activiteiten wél en welke niet tot de categorie arbeid moeten worden gerekend steeds meer in de belangstelling te staan. Zo werd onlangs in een studie van de Wiardi Beckmanstichting geconcludeerd: „wat als arbeid wordt beschouwd en hoe de verschillende vormen worden gewaardeerd, is een kwestie van normen en waarden die geen constanten zijn... In het gangbare denken over arbeid staat echter nog steeds betaalde arbeid als belangrijkste vorm voorop” 1). Het Sociaal en Cultureel Planbureau constateert in zijn *Jaarrapport 1981* „dat de Nederlanders ongeveer tweemaal zoveel onbetaald als betaald werk doen”. Het is niet duidelijk of de hoeveelheid onbetaald werk op langere termijn toe- of afneemt ten opzichte van betaalde arbeid. Wel neemt de hoeveelheid onbetaald werk toe als de conjunctuur terugloopt, aldus het Sociaal en Cultureel Planbureau 2).

Huishoudelijk werk is de belangrijkste categorie onbetaald werk. Reeds eerder maakte ik berekeningen over de waarde van de huishoudelijke arbeid 3). De uitkomsten van twee tijdsbestedingsonderzoeken maken het mogelijk deze berekeningen thans te herhalen voor de jaren 1975 en 1980.

Officieel, officieus en naturacircuit

Alvorens op de waarde van huishoudelijke arbeid in te gaan, is het zinvol een korte beschouwing te wijden aan de verschillende begrippen die met betrekking tot ons onderwerp worden gebruikt, zoals niet-betaalde arbeid, het officieuze circuit en het naturacircuit.

Heertje introduceerde in 1980 het begrip „officieus circuit”. Hij verstaat daaronder „alle economische transacties die niet in de officiële statistieken zijn opgenomen”. Van dit officieuze circuit sluit Heertje uitdrukkelijk „alle werkzaamheden in het eigen huishouden, alle doe-het-zelf-karweitjes voor het eigen gezin, de groente uit eigen tuin, kortom de zogenaamde zelfvoorziening” uit 4). Het Centraal Bureau voor de Statistiek vulde het begrip „officieus circuit” wat anders dan Heertje door deze zelfvoorziening wél op te nemen in het officieuze circuit 5). Heertje wenst deze zelfvoorziening niet op te nemen in het officieuze circuit, omdat er in zijn ogen geen sprake is van economische trans-

acties in de zin van een geld- en goederenstroom *tussen* huishoudingen. Tegenover een „levering” van goederen staat hier geen betaling 6).

Het lijkt mij daarom beter naast het officieuze circuit een „naturacircuit” te onderscheiden. Tot dit naturacircuit reken ik alle huishoudelijke arbeid, verzorging van kinderen en andere huisgenoten en doe-het-zelf-werk. Vrijwilligerswerk behoort naar mijn mening thuis in het officieuze circuit omdat bij vrijwilligerswerk wel degelijk sprake is van leveringen tussen huishoudingen, ook al wordt er voor deze leveringen niet betaald. Ik kan mij echter voorstellen dat het criterium „onbetaald” anderen doet concluderen dat vrijwilligersarbeid eveneens in het naturacircuit thuishoort. In dit artikel wordt het vrijwilligerswerk evenwel buiten beschouwing gelaten.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau gebruikt de term „onbetaalde activiteiten” waarbij men een ruime en een enge definitie van onbetaalde activiteiten onderscheidt 7). Volgens de ruime definitie behoren tot deze categorie:

- huishoudelijk werk, kinderverzorging, boodschappen, verzorging van huisgenoten;
- doe-het-zelven, tuinieren, zorg voor kamerplanten en huisdieren, knutselen en handwerken;
- vrijwilligerswerk.

In de enge definitie is het doe-het-zelven beperkt tot onderhoudswerkzaamheden en knutselen en zijn bij de verzorging van kinderen en huisgenoten, boodschappen doen en vrijwilligers-

*De auteur is wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de Economische Faculteit van de Universiteit van Amsterdam, tevens coördinator Vrouwenstudies aan deze Faculteit en lid van de Emancipatieraad. Zij dankt de heren Van Tuinen en Van de Bos van het Centraal Bureau voor de Statistiek voor hun opbouwende informatie en Carla Mahieu voor haar steun bij het schrijven van dit artikel.

1) Wiardi Beckmanstichting, *Denken over arbeid*, Kluwer, Deventer, 1982, blz. 32 en 34.

2) Sociaal en Cultureel Planbureau, *Jaarrapport 1981*, blz. 60

3) M. Bruyn-Hundt, De huisvrouw als producent, *ESB*, 13 mei 1970, blz. 470.

4) A. Heertje en H. Cohen, *Het officieuze circuit*, Het Spectrum, 1980, blz. 7 en 26-28.

5) J. Blokland, *Statistisch Magazine*, 1982.

6) A. Heertje en H. Cohen, op. cit., blz. 26 en 10.

7) SCP, *Jaarrapport 1981*, blz. 59.

werk, alleen die activiteiten opgenomen die deze bezigheden in de meest directe zin representeren. De Swoka hanteert het ruime begrip van de SCP en neemt bovendien de tijd die wordt besteed aan persoonlijke en medische verzorging buitenshuis, op in de huishoudelijke activiteiten, evenals vrijwilligerswerk en onbetaalde hulp aan familie en niet-familie 8). De in dit artikel gepresenteerde berekeningen sluiten aan bij de ruime opvatting van het SCP, echter met uitsluiting van het vrijwilligerswerk.

Het nut van het meten

Men kan zich afvragen wat de zin is van het meten van de waarde van de produktie in het naturacircuit. Hiervoor kunnen verschillende argumenten worden aangevoerd:

- welvaarts- of produktievergelijking tussen landen, vooral tussen ontwikkelingslanden en ontwikkelde landen, is niet goed mogelijk omdat in sommige landen, met name ontwikkelingslanden, een veel groter deel van de nationale produktie in het naturacircuit wordt vervaardigd dan in andere landen 9). Hetzelfde geldt indien de nationale produktie van landen met een hoge arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen wordt vergeleken met landen met een lage arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen;
- indien het naturacircuit op lange termijn een andere groei-voet heeft dan het formele circuit, wordt de economische groei niet goed gemeten;
- conjunctuurschommelingen worden vertekend indien het naturacircuit op korte termijn met een ander percentage verandert dan het formele circuit. Het SCP concludeert in zijn *Jaarrapport 1981* dat het naturacircuit een anticyclisch verloop heeft, zodat de welvaartsvermindering minder omvangrijk is dan zij lijkt in termen van de ontwikkeling van het gemeten nationaal inkomen 10);
- voor zover belasting- en premiedruk bepaald en beoordeeld worden naar hun effecten voor de verdeling van welvaart, zijn zij gebaseerd op steeds een deel van het totaal aan goederen en diensten dat ter beschikking komt;
- de onbetaalde arbeid is zeer ongelijk verdeeld over man en vrouw. Veel gehuwde vrouwen verrichten (bijna) uitsluitend onbetaalde arbeid. Omdat een stelsel van sociale zekerheid in het algemeen alleen rekening houdt met betaalde arbeid, valt de inkomensderving in natura die optreedt bij ziekte, invaliditeit of overlijden van degenen die onbetaalde arbeid verrichten, niet onder de inkomensdervingsverzekeringen. Bij wijze van gunst kan mondjesmaat (en tegen betaling) op sociaal-medische indicatie hulp worden verkregen van instellingen voor gezinsverzorging 11). Jonge weduwnaars met kleine kinderen b.v. staan doorgaans voor onoplosbare financiële problemen;
- in de personele inkomensverdeling wordt geen rekening gehouden met de omvang van het inkomen in natura dat door de onbetaalde arbeid ontstaat;
- de onzichtbare arbeid van voornamelijk vrouwen wordt zichtbaar gemaakt. Dat zal het rechtsgevoel van veel vrouwen bevredigen;
- door de toenemende arbeidsmarktparticipatie van (gehuwde) vrouwen worden vrouwen „dubbel belast” zolang het onbetaalde werk eenzijdig op haar schouders neerkomt. De herverdeling van het onbetaalde werk tussen mannen en vrouwen wordt zichtbaar gemaakt en kan een instrument zijn om te voorkomen dat vrouwen door deze dubbele belasting arbeidsongeschikt worden;
- de arbeidsduurverkortings als middel om de schaarse, betaalde werkgelegenheid eerlijker te verdelen is reeds een begin gemaakt. De vraag is welke invloed arbeidsduurverkortings heeft op de produktie in de gezinshuishouding en het vrijwilligerswerk. Hoe korter de betaalde arbeidsweek wordt, des te interessanter wordt het de omvang en samenstelling van de onbetaalde produktie te kennen.

Meetproblemen

In theorie zijn verschillende methoden geschikt om de waarde

van de prestaties in het naturacircuit te berekenen. De meest gebruikte methode is de z.g. „input”-methode, waarbij de toegevoegde waarde wordt gemeten aan de hand van de hoeveelheid arbeid die in de consumptiehuishouding wordt verricht. Deze volumecomponent wordt vermenigvuldigd met een prijs. In de literatuur vindt men verschillende prijscomponenten. In dit artikel worden er vier gebruikt: het minimumloon, het gemiddeld verdiend loon, het loon van een gezinsverzorgster en verschillende cao-lonen.

De meetproblemen die zich voordoen bij het meten van de volumecomponent hangen samen met het gebrek aan gegevens over tijdbesteding. Tijdbestedingsonderzoeken worden, naar mijn beste weten, nergens systematisch gehouden. Tijdbestedingsonderzoeken, worden waar ook ter wereld, meestal niet expliciet gericht op het onderzoeken van de tijd besteed aan huishoudelijk werk. De activiteiten die daarbij gemeten worden, en de wijze waarop de meting plaatsvindt, lopen sterk uiteen. Dit is één van de oorzaken voor het feit dat schattingen van de omvang van huishoudelijk werk in de economische literatuur grote verschillen vertonen. Een andere moeilijkheid is het achterhalen van de samenstelling van de onderzochte populatie. De keuze die de onderzoekers dienaangaande maken, kan van grote invloed zijn op de resultaten! Zo werden in de Nederlandse tijdbestedingsonderzoeken ook kinderen vanaf 12 jaar betrokken. Nederland beschikt echter over unieke gegevens omdat in 1975 en 1980 tijdbestedingsonderzoeken zijn gehouden volgens een zeldzame methodiek, zodat de resultaten goed te vergelijken zijn.

Wat betreft de looncomponent zijn de meetproblemen het grootste als men de cao-lonen als maatstaf wil gebruiken voor vergelijkbare activiteiten in de marktsector. Het grootste probleem bij vergelijkingen in de tijd is dat beroepen verdwijnen of een andere naam krijgen of dat er schaaldrift optreedt. Zo werd de „bontwasser” uit 1975 in 1980 een „universeel chemisch wasser” omdat de „bontwasser” uit de loonschalen was verdwenen. Soortgelijke problemen deden zich voor bij functies in de horecasector. Een ander probleem is welk loon men uit een bepaalde loonschaal moet kiezen als leeftijd of ervaring een rol spelen. Ik koos, indien mogelijk, steeds voor het mediane loon.

In de economische literatuur wordt de waarde van huishoudelijke arbeid meestal gerelateerd aan het bruto nationaal produkt. Dat impliceert dat de waarde van een bepaalde hoeveelheid arbeid wordt gerelateerd aan een grootte waarin tevens afschrijvingen en de toegevoegde waarde van de factor kapitaal is opgenomen. Relatering aan de loonsom zou theoretisch een zuiverder vergelijking van de toegevoegde waarde van de onbetaalde arbeid opleveren. Relatering aan het netto nationaal inkomen, dat immers gelijk is aan de loonsom plus het arbeidsinkomen van zelfstandigen (toegevoegde waarde van de factor arbeid) en de netto toegevoegde waarde van de factor kapitaal, is te prefereren boven relatering aan het bruto nationaal produkt omdat het netto nationaal inkomen dichterbij de loonsom ligt dan het bruto nationaal produkt.

Een vierde probleem is of men de volumecomponent moet vermenigvuldigen met het netto uurloon, het bruto uurloon of het uurloon inclusief de werkgeverslasten. Hawrylyshyn 12) vergeleek in 1976 een aantal berekeningen van de waarde van huishoudelijke arbeid en corrigeerde de verschillende berekeningen o.a. door te werken met het uurloon verminderd met belasting. Hij kwam tot de conclusie dat de waarde van huishoudelijke arbeid in de verschillende berekeningen rond één derde van het bruto nationaal produkt lag. Het werken met netto lonen is gebaseerd op de gedachte dat huishoudens trachten te komen tot nutsmaximalisatie door de totale hoeveelheid arbeid die per huishouden beschikbaar is, optimaal te verdelen over betaalde

8) D. Aldershoff e.a., *Huishoudelijke produktie in 1980*, Swoka, 1983, blz. 129-130.

9) D. W. Blades, *Non-monetary (subsistence) activities in the national accounts of developing countries*, OECD, Parijs, 1975, blz. 53.

10) SCP, *Jaarrapport 1981*, blz. 61.

11) Ik berekende dat voor dit doel over het jaar 1976 per huisvrouw 12% werd uitgegeven van hetgeen toen per hoofd van de beroepsbevolking beschikbaar was aan uitkering en verstrekkingskrachten de Ziektewet, de AAW en de WAO.

12) O. Hawrylyshyn, *The value of household services: a survey of empirical estimates*, *Review of Income and Wealth*, juni 1976.

Tabel 1. De waarde van de onbetaalde arbeid in de gezinshuishouding tegen verschillende looncomponenten incl. werkgeverslasten

	1975			1980		
	in mln. gld.	in procenten van het nni	in procenten van het bnp	in mln. gld.	in procenten van het nni	in procenten van het bnp
Tegen wettelijk minimumloon	141.782	83,73	67,72	225.037	84,08	67,71
Tegen gemiddeld verdiend uurloon	188.031	111,04	89,82	309.278	115,55	93,06
Tegen loon gezinsverzorgster schaal 12	169.723	100,23	81,07	269.221	100,58	81,01
Tegen cao-loon diverse functies	157.667	93,11	75,31	257.930	96,36	77,61

en onbetaalde arbeid. Als er sprake is van een vrije keuze en nutsoptimalisatie, wordt de welvaart die de produktie van goederen en diensten in het huishouden met zich meebrengt, het best benaderd door te kijken naar de „opportunity costs”. Dat wil zeggen dat verondersteld wordt dat de waarde van het laatste uur onbetaalde arbeid gelijk is aan de waarde van het laatste uur betaalde arbeid. Murphy wees erop dat men in dat geval echter niet alleen rekening moet houden met het loon na aftrek van belasting, maar met het loon na aftrek van „work-related costs” 13).

De discussie over de verfijning van de nationale rekening beweegt zich echter in de loop van de tijd meer van een betere maatstaf voor de welvaart naar een betere maatstaf voor de totale produktie. Indien het gaat om een betere maatstaf voor de produktie dient de volumecomponent te worden vermenigvuldigd met het bruto uurloon, inclusief de werkgeverslasten 14).

Resultaten

Volumecomponent

Basis van de berekening die in deze paragraaf worden gepresenteerd, zijn twee tijdbestedingsonderzoeken van Intomart, gehouden onder de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder. In deze tijdbestedingsonderzoeken werd door verschillende instellingen geparticipeerd. Eén van deze instellingen was het Sociaal en Cultureel Planbureau, dat zijn bevindingen te boek heeft gesteld in het rapport *Een week tijd*. Aan de hand van een lijst met 163 activiteiten hebben de respondenten (1.296 in 1975 en 2.737 in 1980) per kwartier bijgehouden wat hun dagelijkse activiteiten waren gedurende een week in de maand oktober. Activiteiten van kortere duur dan een kwartier werden dus niet geregistreerd. Indien meer activiteiten tegelijkertijd werden verricht werd slechts één activiteit geregistreerd. Voor mijn berekeningen maakte ik gebruik van de gegevens in *Een week tijd* over de tijdbestedingen van alle respondenten.

Ik hanteerde de volgende indeling van de activiteiten 15):

- huishoudelijke werk: maaltijden bereiden, afwassen, huishoornmaken, bedden opmaken, karweitjes buiten, wassen, strijken, herstellen van kleding;
- boodschappen doen: in levensmiddelenzaken, op de markt, in een warenhuis, doe-het-zelf-zaak, kleding/schoenenzaak, bezoek aan bank of postkantoor of gemeentehuis, wasserette en het daarmee samenhangende vervoer en wachten;
- kinderverzorging: verzorgen van kinderen, hulp bij huiswerk, voorlezen en spelen, medische verzorging, oppassen en het met deze activiteiten samenhangende vervoer;
- overige bezigheden: huisdieren en kamerplanten verzorgen, tuinieren, verzorging van andere huisgenoten, knutselen, handwerken.

Het in de steekproef vermelde percentage participanten aan elke activiteit was de basis voor de berekeningen van het aantal participanten in de gehele Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder. Vermenigvuldiging van het aantal participanten met het aantal minuten besteed aan de verschillende activiteiten, leverde het aantal minuten per week door de gehele bevolking aan elke activiteit besteed. Dit aantal minuten met 52 vermenigvuldigd is de volumecomponent die aan de hierna te presenteren berekeningen ten grondslag ligt. Door vermenigvuldiging met 52 wordt impliciet verondersteld dat ook in vakanties onbetaald werk wordt verricht. Deze veronderstelling zal slechts ten dele juist zijn. Bij de hierna volgende vermenigvuldiging van de volumecomponent met de prijscomponent wordt bij herleiding van het

jaarloon tot een uurloon van dezelfde veronderstelling uitgegaan. Het jaarloon wordt door deling met $52 \times 40 = 2.080$ herleid tot een uurloon dat in het bedrijfsleven in feite wordt betaald, zowel voor de feitelijke gewerkte uren als voor de vakantie-uren.

Prijscomponent

In de economische literatuur over dit onderwerp is veel aandacht geschonken aan de prijscomponent die zou moeten worden gebruikt bij dit soort berekeningen. Het zou in het kader van dit artikel te ver voeren de theoretische concepties die aan het gebruik van verschillende prijscomponenten ten grondslag liggen, breed uit te meten. Om ieder het zijne te geven, maakte ik gebruik van vier prijscomponenten, te weten:

- a. het wettelijk minimumloon. Zowel in 1975 als in 1980 werd het wettelijk minimumloon drie keer gewijzigd. De maandlonen werden gewogen naar het aantal maanden dat zij van kracht waren inclusief de vakantietoeslag. Dit gewogen gemiddelde werd met 12 vermenigvuldigd en vervolgens herleid tot een uurloon door deling met $52 \times 40 = 2.080$. Het totaal aantal gewerkte minuten van de gehele Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder werd eveneens herleid tot uren. Vermenigvuldiging van beide uitkomsten leverde de in tabel 1, regel 1, kolommen 1 en 4 vermelde bedragen op;
- b. het gemiddeld verdiende uurloon. De volumecomponent werd vermenigvuldigd met het gemiddeld verdiende uurloon zoals vermeld in *Sociale Maandstatistiek* van januari 1982;
- c. het loon inclusief de vakantietoeslag van een gezinsverzorgster in schaal 12 (van deze gezinsverzorgster wordt verwacht dat zij de huisvrouw zelfstandig kan vervangen). Vermenigvuldiging van de volumecomponent met dit loon levert een iets lagere waarde op dan vermenigvuldiging met het gemiddeld verdiende uurloon;
- d. het uurloon dat voor de desbetreffende activiteit op de arbeidsmarkt wordt betaald. Dit impliceert vermenigvuldiging van de tijd aan verschillende activiteiten besteed met de verschillende uurlonen die voor die activiteiten gelden op de arbeidsmarkt. Zo werd de activiteit „maaltijd bereiden” vermenigvuldigd met het uurloon van een zelfstandig werkende kok in het midden van de betreffende loonschaal, wassen, was ophangen, met het uurloon van een „bontwasser”, strijken met het uurloon van een „witwasser/strijkster”, de activiteit „organiseren” met het loon van een „huisdame C” in de horeca, de activiteiten die samenhangen met het verzorgen van kinderen met het loon van een „verpleeghulp” enz.

Tabel 2. De waarde van de onbetaalde arbeid in de gezinshuishouding in 1980 tegen verschillende looncomponenten excl. werkgeverslasten

	In procenten van het nni	In procenten van het bnp
Tegen wettelijk minimumloon	65,16	52,48
Tegen gemiddeld verdiend uurloon	89,55	72,12
Tegen loon gezinsverzorgster schaal 12	77,95	62,78
Tegen cao-loon diverse functies	74,08	60,15

13) M. Murphy, Comparative estimates of the value of household work in de US for 1976. *Review of Income and Wealth*, maart 1982.

14) R. Säänti e.a., *Unpaid housework: time use and value*, Ministry of Social Affairs and Health, Helsinki, 1982, blz. 17.

15) De activiteiten 100, 110, 111, 121, 123, 124, 125, 130, 141, 142, 150, 160, 180, 191 t/m 194 zijn gebundeld in „huishoudelijk werk”; de activiteiten 301, 302, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 340, 350, 360, 370, 391 t/m 394 in „boodschappen doen”; de activiteiten 200, 210, 220, 230, 240, 250, 260, 270, 291 t/m 294 in „kinderverzorging”; de activiteiten 171, 172, 173, 420 en 840 in „overige bezigheden”.

Tabel 3. De waarde van onbetaalde bezigheden a) in de gezinshuishouding van mannen en vrouwen gemiddeld per jaar, in mln. gld. en in procenten van het bruto nationaal produkt

	In mln. gld.				In procenten van het bnp			
	1975		1980		1975		1980	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
Huishoudelijk werk	18.053	68.149	27.571	101.520	8,62	32,55	8,30	30,55
Boodschappen doen	10.193	18.636	18.707	32.385	4,87	8,90	5,63	9,74
Kinderverzorging	4.283	12.070	7.107	24.109	2,05	5,77	2,14	7,25
Overige bezigheden (excl. vrijwilligerswerk)	9.309	16.975	15.915	30.616	4,45	8,11	4,79	9,21
Totaal	41.838	115.830	69.300	188.630	19,99	55,33	20,86	56,75

a) Gewaardeerd tegen marktwaarde cao-loon inclusief werkgeverslasten.

Omdat de totale produktie van alle goederen en diensten volgens de z.g. „expanded measure of production” 16) te bepalen zou het nationaal produkt of het nationaal inkomen moeten worden verhoogd met één van de vier gevonden waarden. In tabel 1 gaat het om de bruto lonen inclusief de werkgeverslasten. De werkgeverslasten zijn op macro-niveau af te leiden uit de Nationale Rekeningen. In 1975 bedroegen de werkgeverslasten 28,5%, in 1980 29,03% van de loonsom (17).

Bij de opmerkingen over de meetproblemen werd al vermeld dat het van de theoretische conceptie afhangt of de voorkeur uitgaat naar vermenigvuldiging met netto uurlonen, bruto uurlonen of bruto uurlonen incl. werkgeverslasten. Vermenigvuldiging met het netto uurloon van het marginale uur betaalde arbeid is de consequentie van een micro-economische benadering. De statistische gegevens hiervoor zijn niet beschikbaar. Een indicatie van het resultaat volgens het rapport van de Swoka, waarin de waarde van de huishoudelijke produktie in 1980 tegen het netto minimumloon (excl. kinderbijslag) voor volwassen gehuwde werknemers op f. 120 mrd. werd becijferd; dat is 36% van het bruto nationaal produkt (18). Exclusief werkgeverslasten, kan de waarde van de huishoudelijke arbeid tegen bruto uurlonen, afhankelijk van de gekozen looncomponent, worden berekend op een bedrag dat ligt tussen 52 en 72% van het bruto nationaal produkt of tussen 65 en 89% van het nationaal inkomen.

Zoals reeds bekend uit eerdere publikaties (19) werd in 1980 per hoofd meer huishoudelijk werk verricht dan in 1975. Vrouwen gingen minder huishoudelijk werk in enge zin (koken, schoonmaken e.d.) doen, maar besteedden meer tijd aan kinderen en overige activiteiten. Mannen gingen zich ook meer met hun kinderen bezighouden en gingen meer doe-het-zelf-activiteiten verrichten. Tabel 3 geeft de verdeling van de door mannen en vrouwen geproduceerde huishoudelijke diensten weer, gemeent naar het uurloon van de desbetreffende activiteit op de arbeidsmarkt. In beide jaren verrichtten de mannen 27% van de totale arbeid in de gezinshuishouding. Tevens is in deze tabel de waarde gerelateerd aan het bruto nationaal produkt.

Samenvatting en conclusie

Twee tijdbestedingsonderzoeken in 1975 en 1980 boden de mogelijkheid de waarde te berekenen van de arbeid die in de gezinshuishouding wordt verricht. Het aantal arbeidsuren dat heengaat met allerlei huishoudelijk werk, verzorging van kinderen en andere huisgenoten, boodschappen doen en enkele andere activiteiten van de gehele Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder werd vermenigvuldigd met een viertal looncomponenten: het minimumloon, het gemiddeld verdiend loon, het loon van een gezinsverzorgster en met diverse cao-lonen. De bruto loonsom werd verhoogd met het werkgeversaandeel in de sociale lasten conform de in de nationale rekeningen gevolgde methode voor het berekenen van de waarde van de produktie. Afhankelijk van de gekozen looncompensatie blijkt deze waarde te liggen tussen 75 en 93% van het bruto nationaal produkt, of tussen 83 en 115% van het netto nationaal inkomen. In beide jaren bedroeg het aandeel van mannen in de onbetaalde arbeid 27%.

Opvallend is de hoge waarde van de onbetaalde arbeid gerelateerd aan het bruto nationaal produkt in vergelijking met eerdere soortgelijke berekeningen in andere landen en hier te lande. Volgens Hawrylyshyn zou deze waarde ongeveer één derde van het bnp bedragen. De volgende factoren kunnen dit verschil mogelijkwerwijs verklaren:

- de volumecomponent heeft betrekking op alle Nederlanders van 12 jaar en ouder. In berekeningen voor andere landen werd geen rekening gehouden met de onbetaalde arbeid van kinderen en bejaarden, soms ook niet met die van mannen;
- het aantal activiteiten dat in mijn berekeningen is opgenomen is groter dan in die van anderen (b.v. de verzorging van huisdieren, tuin, kamerplanten, het spelen met kinderen e.d.);
- in mijn berekeningen werd de volumecomponent vermenigvuldigd met een uurloon inclusief de sociale premies die voor rekening van de werkgever komen. Dit is elders nog slechts in één berekening gebeurd (Finland, 1982). Hawrylyshyn vermenigvuldigde de volumecomponent met het bruto loon vermindert met belasting en kwam zo tot een waarde van één derde van het bnp.

In de discussies over de verfijning van de nationale rekeningen komt men steeds weer tot de conclusie dat het onbetaalde werk weliswaar zeer omvangrijk is, doch dat de grote meetproblemen verhinderen de waarde van deze arbeid op te nemen. In een studie van de Verenigde Naties van 1977 wordt gezegd: „monetary imputation can mislead if the underlying assumptions are not very specifically explained” 20). Naar mijn mening zijn deze meetproblemen goed op te lossen door, wat betreft de volumecomponent, internationale afspraken over tijdbestedingsonderzoeken te maken, zoals die ook zijn gemaakt over de arbeidskrachtentellingen in de EG. Ook wat betreft de looncomponent zijn internationale afspraken heel goed mogelijk. Naar mijn mening zou de meting van het absolute niveau van de waarde van onbetaalde arbeid het beste kunnen geschieden door gebruik te maken van de cao-lonen voor de diverse soorten arbeid die in de gezinshuishouding worden verricht! Omdat in de loop van de tijd beroepen verdwijnen of van naam veranderen, of door het optreden van schaaldrift is deze methode minder geschikt voor het volgen van de trend van onbetaalde arbeid van jaar tot jaar. Daarvoor lijkt mij het gemiddeld verdiend loon een goede benadering.

Het belangrijkste motief voor het opnemen van de onbetaalde arbeid in het nationaal inkomen is dat daardoor de omvang van de totale produktie beter wordt weergegeven. De vergelijking van het nationale inkomen tussen landen en per land in de loop van de tijd wordt daardoor zuiverder. Bovendien wordt het onzichtbare werk van voornamelijk vrouwen zichtbaar gemaakt, evenals de verdeling van betaald en onbetaald werk tussen mannen en vrouwen en tussen werkenden en werklozen. Systematische vertaling van het onbetaalde werk in geld en opnemng van die bedragen in de nationale rekeningen verbetert de mogelijkheden tot voorbereiding en beoordeling van de economische politiek.

M. Bruyn-Hundt

16) Statistical Commission and Economic Commission for Europe Conference of European Statisticians, *GDP as a measure of output: problems and solutions*, februari 1981, blz. 1.

17) Centraal Bureau voor de Statistiek, *Nationale Rekeningen 1981*, blz. 112.

18) Aldershoff e.a., op. cit., blz. 34.

19) Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam, *Verschuivingen in de verhouding tussen betaalde en onbetaalde arbeid*, 1982, blz. 98 e.v.

20) United Nations, *The feasibility of welfare-oriented measures to supplement the national accounts and balances: a technical report*, Series F, nr. 22, New York, 1977, blz. 69.